Išeivija – kaip pokyčių Lietuvoje impulsas

Ilona STRUMICKIENĖ

Šiuolaikinės emigracijos banga, nors palengva ir silpnėjanti, sukėlusi daugybę demografinių, ekonominių ir socialinių iššūkių, demonstruoja ir kitą emigracijos reiškinio pusę, apie kurią kalbama vis dažniau, – grįžtamąją migraciją. Ji skatinama valstybiniu lygiu, o žiniasklaida kuria grįžimo – kaip pozityvaus ir sektino reiškinio – įvaizdį.

Tyrėjai yra pastebėję, kad grįžtamoji migracija yra natūrali migracijos proceso dalis. Tiesa, skiriasi priežastys dėl kurių grįžtama, skirtingas ir grįžusiųjų procentas. Lietuvių migracija – ne išimtis. Nors šiuo metu viešajame diskurse daugiausia dėmesio sulaukia šiuolaikinės migracijos procesai bei su šia emigracijos banga siejami reemigrantai. Vis dėlto ir ankstesnės emigracijos iš Lietuvos bangos buvo lydimos grįžtamosios migracijos.

Šiemet, minint Lietuvos valstybingumo atkūrimo 30 metų sukaktį, prasminga prisiminti tuos, kurie į Lietuvą grįžo po 1990 m. ir įsijungė į Lietuvos valstybės ir visuomenės gerovės kūrimo darbą. Šia proga Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje veikiantis Adolfo Damušio demokratijos studijų centras ėmėsi iniciatyvos plačiajai visuomenei priminti į Lietuvą grįžusiuosius, jų patirtis ir indėlį į jaunos Lietuvos valstybės kūrimą.

Šį tekstą norėtųsi pradėti keletu pastabų:

– žodis „grįžimas“, formaliai žvelgiant, tiktų tik pirmosios kartos emigrantams, o jų vaikų ar anūkų atveju tikslesnis būtų „atvykimo“ terminas. Mokslinėje literatūroje vartojama „diasporos grįžimo į etninę tėvynę“ sąvoka padrąsina tiek

pirmosios, tiek vėlesnių kartų atžvilgiu vartoti žodį „grįžimas“;

– į vadinamosios DP emigracinės bangos atstovų grįžimą reiktų žvelgti platesniame – pasaulio lietuvių pagalbos jaunai Lietuvos valstybei kontekste (nors noras padėti Lietuvai ir nebuvo vienintelė paskata grįžti);

– reiktų vengti pagundos grįžimą vertinti kaip geriausią ar netgi būtiną santykio su Lietuva pavyzdį, suvokiant, kad apsisprendimą grįžti (jaunesnių kartų atveju – atvykti į savo tėvų ar senelių tėvynę) lemia daugybė individualių kintamųjų. O pasilikimas diasporoje gali būti naudingesnis tiek pačiam asmeniui, tiek išeivių bendruomenei, o taip pat ir Lietuvai.

XX a. vidurio geopolitinės audros lėmė, kad apie 60 tūkst. Lietuvos gyventojų atsidūrė Vakaruose, kur bendruomeninį gyvenimą ir veiklą orientavo dviem kryptimis – kovos už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir lietuviškos tapatybės išsaugojimą diasporoje.

Lietuvos valstybingumo atkūrimu neabejota, jam ruoštasi. Ne viena išeivijos politinė organizacija ar sambūris kūrė Lietuvos ateities planus, o jaunoji diasporos karta buvo ugdoma „Lietuvių chartos“ nuostatomis, kurių viena skelbė: „Valstybė yra aukščiausioji tautinės bendruomenės organizacija. Valstybinė nepriklausomybė yra tautinės kultūros ugdymo ir išlikimo sąlyga. Darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuvis kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę.“

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos valstybingumas buvo atkurtas. Šį įvykį pasaulio lietuviai sutiko be galo džiaugsmingai. Tai buvo tarsi 50 metų puoselėtos svajonės išsipildymas, atvėręs galimybes kokybiškai naujiems Lietuvos ir išeivijos santykiams. 1991 m. „Aidų“ žurnalo redaktorius Leonardas Andriekus rašė: „Lietuva vėl laisva, žiauriojo komunizmo jėga sutriuškinta, visa tauta užsidegusi kurti dvasinę bei ekonominę gerovę. […] Dabar prie Lietuvos daug stipriau glausis ir išeivija. Jai niekas nebetrukdys bendrauti su tauta. Bus atviras bei sklandus susisiekimas ir intensyvi kultūrinė bei ekonominė komunikacija. Dėl okupanto varžtų išeivija, buvusi iki šiol lyg atskira veiklos sritis, taps vientisa tautos dalimi.“

Andriekaus minimas bendravimas su tauta vyko ir tebevyksta įvairiai. Galima išskirti keletą tarpusavyje susipynusių, dažnu atveju – vienalaikių, būdų:

Trumpalaikiai vizitai, kelionės į Lietuvą, kurios neretu atveju tampa

reguliarios. Suintensyvėjusios dar Atgimimo metais, kelionės į Lietuvą vyksta iki šiol. Jų metu ne tik susitinkama su giminaičiais, bičiuliais, susipažįstama su gyvenimo Lietuvoje realybe, vyksta dalykiniai susitikimai, bet ir dalijamasi mintimis, patirtimi, įžvalgomis; dalyvaujama įvairiuose renginiuose, reprezentuojama išeivija. Trumpalaikės kelionės svarbios ir tuo, kad jų metu ne vienam išeiviui kilo mintis persikelti gyventi į Lietuvą, t. y. grįžti.

Pagalba Lietuvai. Pasaulio lietuviai (tiek įvairios organizacijos, tiek pavieniai asmenys) entuziastingai įsijungė į jaunos valstybės kūrimo procesą. O Lietuvai tuo metu ypač svarbi buvo lietuviškai kalbančių ir jos gerove nuoširdžiai besirūpinančių išeivijos atstovų įvairialypė parama, patarimai, kuriant vakarietiškas institucines struktūras.

Nors tyrimų, nagrinėjančių pasaulio lietuvių pagalbą besikuriančiai Lietuvos valstybei ar visuomenei, daugėja, galime sutikti su dar 2009 m. Vidos Bagdonavičienės išsakytais teiginiais, kad „pasaulio lietuvių parama, neapmokamas, savanoriškas darbas iki šiol nėra įvertinti“, „pamirštama, kiek daug pasaulio lietuviai yra nuveikę, padėdami jaunai valstybei sustiprėti“. Tyrėjų dėmesio daugiausia sulaukia pasaulio lietuvių suorganizuotos politinio lobizmo ir finansinės bei materialinės paramos Lietuvai akcijos, kurias dažnu atveju lydėjo ir dalijimasis žiniomis, patirtimis bei kontaktais. Tačiau apie šią nematerialiąją, sunkiai išmatuojamą pasaulio lietuvių poveikio besikuriančiai Lietuvos valstybei pusę vis dar menkai žinome. Įdėmesnis žvilgsnis į XX a. 10-ojo dešimtmečio Lietuvos raidą atskleidžia, kad pasaulio lietuviai paliko pėdsaką, o neretu atveju tapo sisteminių pokyčių ar inovacijų šaltiniais daugelyje Lietuvos viešojo gyvenimo sričių tiek visos Lietuvos, tiek vietos mastu.

Grįžimas. Besikuriančiai Lietuvos valstybei buvo reikalinga visokeriopa išeivijos pagalba ir parama. Tuometinė Lietuvos vadovybė šitai išsakė ne kartą. Greta materialinės paramos, pagalbos stabdant sovietinį terorą ir įtvirtinant Lietuvos pripažinimą tarptautinėje erdvėje buvo pabrėžiama ir išeivių sukauptų žinių, patirties (vadinamojo socialinio kapitalo) svarba besikuriančiai Lietuvos valstybei. 1990 m. gruodį Vytautas Landsbergis, atsakydamas į Kanadoje leisto lietuvių savaitraščio „Tėviškės žiburiai“ klausimą apie tai, kokios pagalbos iš išeivijos laukia Lietuva, pabrėžė: „Laukiam visokios pagalbos. Gaunam ją. Aš savo asmenine nuomone pasakyčiau, kad mums labai reikia žmonių, žinių, energijos, išmanymo, kurių yra čia, ir žmonių su specialybėmis, su galimybėmis Lietuvai pasitarnauti. Tačiau daugelis turi savo gyvenimus, savo karjeras, pozicijas, ir

negalime tikėtis, kad labai daug kas keis savo gyvenimą iš esmės. Vis dėlto noriu, kad dalis išeivijos, ypač veiklių jaunų žmonių, pajustų džiaugsmą ir vertę to, kad gali gyventi savo kraštui, kuris vadinasi Lietuva.“

Iki šiol neturime tikslių duomenų, kiek skirtingų kartų pokario (arba vadinamosios DP) emigracinės bangos išeivių grįžo į Lietuvą. Vis dėlto V. Landsbergio mintis, kad nedaug kas ryšis keisti savo gyvenimą, iš esmėspasitvirtino. Į Lietuvą grįžo ne tiek ir daug išeivių. Tų, kurie apsisprendė grįžti, motyvai – įvairūs. Nuo noro tiesiog numirti gimtojoje žemėje, atsivėrusių verslo galimybių iki aiškiai suvoktos misijos savo veikla, pavyzdžiu prisidėti prie gerovės Lietuvoje kūrimo ir vertybinių nuostatų Lietuvos visuomenėje ugdymo.

Jau Atgimimo metais į Lietuvą atvykę pasaulio lietuviai pajuto, kad Lietuvą ir išeiviją skiria ne tik geografini atstumas, bet ir ryškūs mentaliniai skirtumai. Ne vienas išeivis pastebėjo, kad Lietuvos realybė dažnu atveju neatitinka išeivijoje susikurto idealios Lietuvos įvaizdžio, o Lietuvos visuomenė traumuota, deformuota, praradusi tradicines vertybes ir moralinį stuburą. Ši aplinkybė lėmė, kad dalis išeivijos į Lietuvą ėmė žvelgti santūriai, o taip pat atmetė galimybę grįžti. Kitus Lietuvos realybė kaip tik paskatino ryžtis šiam žingsniui. Šią nuostatą liudija „Tėviškės žiburių“ redaktoriaus Česlovo Senkevičiaus 1991 m. pavasarį išsakyta mintis: „Mūsų klausimas šiandien: kaip išeivija geriausiai galėtų prisidėti tame žmogaus atstatymo fronte? Jei užtektų siųsti knygas ir pinigus – būtų lengviausia. Bet vargu, ar šito užteks? Misionieriška plotmė reikalauja asmeninio žmonių sąlyčio, beveik nuolatinio buvimo kartu, pastovios ir neprievartaujančios įtakos, pareikalaujančios nemažai laiko. Reikia mums artėti ir priartėti.“

Č. Senkevičius siūlė Lietuvos visuomenę veikti „neprievartaujančios įtakos“ būdu, tačiau pasitaikė atvejų, kai į Lietuvą grįžta ne būti, dalyvauti ar padėti, o vadovauti. Pastaroji nuostata dažniausiai sukeldavo Lietuvos visuomenės priešiškumą ir atmetimo reakciją.

Įtaka. Tokie asmenys kaip Valdas Adamkus, Audrys Juozas Bačkis ar Jonas Kronkaitis yra ryškiausi pavyzdžiai, liudijantys ne tik patį grįžimo faktą, bet ir reikšmingą, nors ir sunkiai išmatuojamą, indėlį į įvairių Lietuvos visuomeninio gyvenimo struktūrų raidą.

Šiuo trumpu tekstu nepretenduojama pateikti išsamios išeivijos įtakos Lietuvos valstybei ir visuomenei rekonstrukcijos, norėtųsi tik priminti keletą sričių, kuriose

išeivijos indėlis yra gana ryškus. Viena jų – politika. Čia galime stebėti ne tik atskirų politiškai angažuotų asmenų grįžimą ir bandymus įsijungti į Lietuvos politinį gyvenimą, bet ir išeivijoje veikusių politinių partijų, ideologinių sambūrių, pasaulėžiūrinės žiniasklaidos priemonių, politikos apžvalgininkų grįžimą. Tai atliko svarbų vaidmenį plečiant Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinį lauką, formuojat politinio gyvenimo, visuomenės vertybines nuostatas ir lūkesčius.

Trumpiau ar ilgiau įvairiose vykdomosios valdžios struktūrose dirbę išeivijos atstovai prisidėjo prie valdžios institucijų raidos, vakarietiškų veiklos standartų internalizacijos. Viena tokių sričių – Lietuvos diplomatinė tarnyba. Išeivijos atstovų įsijungimas į šią sritį ypač svarbus Lietuvai integruojantis į tarptautines struktūras ir tarptautinėje erdvėje atstovaujant Lietuvos interesams. Pasaulio lietuvių pagalba svarbi ir kuriant bei modernizuojant Lietuvos krašto apsaugos sistemą, ją pritaikant NATO standartams ir tuo prisidedant prie Lietuvos integracijos į šią saugumą užtikrinančią tarptautinę organizaciją.

Dar viena sritis, kurią būtina paminėti kalbant apie išeivijos indėlį į Lietuvos visuomenės raidą po 1990 m., yra religija. Išeivijos dvasininkijos ir pasauliečių pagalba buvo svarbi Lietuvos bažnyčiai (tiek kaip institucijai, tiek kaip tikinčiųjų bendruomenei) įgyvendinant Vatikano II susirinkimo nutarimus, atkuriant sovietų okupacijos metais sugriautą infrastruktūrą, supažindinant tikinčiuosius Lietuvoje su globaliomis tendencijomis, o ypač formuojant krikščioniškąsias vertybes atitinkančias nuostatas Lietuvos visuomenėje.

Švietimas yra sfera, kurioje XX a. 10-ajame dešimtmetyje išeivijos įtaka buvo ypač ryški. Pasaulio lietuvių pastangomis Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje įvyko ženklūs pokyčiai – buvo atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas, kuriame kartu dirbo ir Lietuvos, ir išeivijos mokslininkai. Tautos fondo materialinė parama padėjo pamatus Tarptautinių santykių institutui Vilniaus universitete. Pasaulio lietuvių pastangomis Lietuvos švietimo sistemoje atsirado institucijos, rengiančios tikinčiųjų sielovadai ir visuomenės religiniam sąmoningumui ugdyti reikalingus dvasininkus bei pasauliečius. Išeivijos atstovai inicijavo ir Lietuvos mokyklose vykdytą APPLE programa, skirta mokytojų kompetencijoms ugdyti.

Kultūros srityje galime stebėti bene sėkmingiausią išeivijos ir Lietuvos materialaus bei nematerialaus paveldo sąlytį bei naujus projektus. Nuo pat nepriklausomybės pradžios į Lietuvą greta materialinės paramos plaukė ir konteineriai su kultūros paveldo vertybėmis (knygomis, periodiniais leidiniais,

meno kūriniais, archyvais). Jų pagrindu buvo užpildytos Lietuvos atminties institucijų saugyklos, o išeivijoje sukurtos kultūros vertybės tapo prieinamos kuo didesniam Lietuvos gyventojų skaičiui. Svarbu pažymėti ir tai, kad įvairiose Lietuvos vietose (ne tik didžiuosiuose miestuose) kūrėsi įvairios galerijos, eksponuojančios išeivijoje sukurtus meno kūrinius, o išeivijos kūrėjai sėkmingai integravosi į Lietuvos kūrėjų socialinius tinklus.

Paminėtina, kad išeivijos pastangomis Lietuvoje atsirado ir su diasporos politika susijusios institucijos, tokios kaip Lietuvių grįžimo į Tėvynę informacinis centras, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės atstovybė prie Lietuvos Respublikos Seimo.

Turbūt didžiajai daliai pasaulio lietuvių veiklos, rūpinimosi Lietuva apibūdinti tinka filantropijos terminas. Gausi išeivijos parama ne tik padėjo Lietuvai sunkiuoju laikotarpiu, bet ir prisidėjo prie nuostatos išeiviją traktuoti kaip materialinės paramos šaltinį įsitvirtinimo (dažnu atveju net neparodant dėkingumo). Vis dėlto specialūs išeivių sukurti labdaros ir paramos fondai, tokie kaip Kazickų šeimos fondas, ne tik supažindino Lietuvos visuomenę su filantropijos reiškiniu, bet ir sistemingai prisideda prie problemų sprendimo, skirtingų socialinių grupių įgalinimo.

Čia fragmentiškai paminėta tik nedidelė dalis išeivijos pagalbos ir įtakos jaunai ir besikuriančiai Lietuvai. Nors ir negausus į Lietuvą grįžusių išeivių būrys buvo svarbus faktorius, prisidėjęs prie Lietuvos visuomenės kaitos ir tapsmo šiuolaikiška, laisva, kūrybinga ir konkurencinga valstybe.

Straipsnis spausdintas metraštyje „Pasaulio lietuvis“, 2020 metai Nr. 583.